

Wykłady z Fizyki 12

Zbigniew Osiak

Jądra

ORCID

Linki do moich publikacji naukowych i popularnonaukowych, e-booków oraz audycji telewizyjnych i radiowych są dostępne w bazie ORCID pod adresem internetowym:

<http://orcid.org/0000-0002-5007-306X>

OZNACZENIA

B – notka biograficzna

C – ciekawostka

D – propozycja wykonania doświadczenia

H – informacja dotycząca historii fizyki

I – adres strony internetowej

K – komentarz

P – przykład

U – uwaga

Zbigniew Osiak (Tekst)

WYKŁADY Z FIZYKI
Jądra

Małgorzata Osiak (Ilustracje)

© Copyright 2013 by
Zbigniew Osiak (text) and Małgorzata Osiak (illustrations)

Wszelkie prawa zastrzeżone.
Rozpowszechnianie i kopiowanie całości lub części publikacji
zabronione bez pisemnej zgody autora tekstu i autorki ilustracji.

Portret autora zamieszczony na okładkach przedniej i tylnej
Rafał Pudło

Wydawnictwo: Self Publishing

ISBN: 978-83-272-3942-6

e-mail: zbigniew.osiak@gmail.com

“*Wykłady z Fizyki – Jądra*” są dwunastym z piętnastu tomów pomocniczych materiałów do jednorocznego kursu fizyki prowadzonego przeze mnie na różnych kierunkach inżynierskich. Zainteresowani studiowaniem fizyki znajdą tu podstawowe pojęcia, prawa, jednostki, wzory, wykresy i przykłady.

Uzupełnieniem dwunastego tomu są eBooki:

Z. Osiak: *Encyklopedia Fizyki*. Self Publishing (2012).

Z. Osiak: *Zadania Problemowe z Fizyki*. Self Publishing (2011).

Z. Osiak: *Angielsko-polski i polsko-angielski słownik terminów fizycznych*. Self Publishing (2011).

Zapis wszystkich trzydziestu wykładów zgrupowanych w piętnastu tomach zostanie zamieszczony w internecie w postaci eBooków.

-
- Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Mechanika.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Akustyka.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Hydromechanika.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Grawitacja.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Termodynamika.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Elektryczność.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Magnetyzm.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Elektromagnetyzm.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Optyka.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Kwanty.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Ciało Stałe.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Jądra.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Cząstki Elementarne.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Teoria Względności.*
  - Z. Osiak: *Wykłady z Fizyki – Stałe Uniwersalne i Jednostki.*

Wykład 26

Jądra

dr Zbigniew Osiak

Rysunki wykonała

Małgorzata Osiak

-
- Fizyka jądrowa 09
  - Jądro atomowe 13
  - Izotopy, izobary, izotony, izomery, liczby magiczne 30
  - Jądra radioaktywne (promieniotwórcze) 38
  - Mechanizmy rozpadów promieniotwórczych 50
  - Prawo rozpadu promieniotwórczego 57
  - Szeregi promieniotwórcze, datowanie promieniotwórcze 62
  - Reakcje jądrowe 65
  - Reaktor jądrowy 78
  - Promieniowanie jonizujące 83
  - Detekcja promieniowania jonizującego 86
  - Dozymetria promieniowania jonizującego 97
  - Źródła energii gwiazd 109

- Fizyka jądrowa 10
- Promieniotwórczość 11
- Pierwiastki promieniotwórcze 12

-
- Fizyka jądrowa $\Leftrightarrow$ dział fizyki zajmujący się budową i własnościami jąder atomowych, reakcjami jądrowymi, przemianami promieniotwórczymi, oddziaływaniem promieniowania jonizującego z materią oraz energetyką jądrową.

• Promieniotwórczość $\Leftrightarrow$ zjawisko polegające na emisji przez jądra atomowe promieniowania elektromagnetycznego i korpuskularnego w wyniku samorzutnych procesów jądrowych, takich jak wychwytywanie elektronu, rozpady alfa, beta minus i beta plus.

H Promieniotwórczość rud uranu odkrył przypadkowo Becquerel w 1896. Kolejne dwa pierwiastki promieniotwórcze polon i rad odkryli Maria i Piotr Curie w 1898.

B Henri Becquerel (1852-1908), francuski chemik i fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1903.

B Pierre Curie (1859-1906), francuski fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1903.

B Maria Skłodowska-Curie (1867-1934), polsko-francuska chemiczka, laureatka Nagrody Nobla z fizyki w 1903 oraz z chemii w 1911.

- Pierwiastki promieniotwórcze $\Leftrightarrow$ pierwiastki mające jedynie izotopy promieniotwórcze oraz pierwiastki, które oprócz izotopów trwałych mają również izotopy promieniotwórcze.

- Jądro atomowe 14
- Proton 15
- Neutron 17
- Nukleony 20
- Liczba atomowa 21
- Liczba masowa 22
- Nuklid 23
- Siły jądrowe 24
- Defekt masy 25
- Energia wiązania 26
- Modele jądrowe 27
- Hiperjądra 28
- Przekrój czynny 29

• Jądro atomowe $\Leftrightarrow$ centralna część atomu składająca się z protonów i neutronów, mająca dodatni ładunek elektryczny, w której skupiona jest prawie cała masa atomu. Jądra atomowe oznaczają się takimi samymi symbolami jak pierwiastki chemiczne, zaznaczając z lewej strony symbolu na górze liczbę nukleonów, a na dole – liczbę protonów. Liczba neutronów w jądrze jest równa różnicy tych dwóch liczb.

H Jądro atomowe odkrył Rutherford podczas badań nad rozpraszaniem cząstek alfa przez złote folie w 1911.

B Sir Ernest Rutherford (1871-1937), brytyjski fizyk, laureat Nagrody Nobla z chemii w 1908.

- Proton (p) $\Leftrightarrow$ cząstka elementarna będąca podstawowym składnikiem jądra atomowego, mająca masę (m_p) i ładunek (q_p), wynoszące odpowiednio:

$$m_p = 1,67262171 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$$

$$m_p \cdot c^2 = 938,272029 \text{ MeV}$$

$$\frac{m_p}{m_e} = 1836,15267261$$

$$q_p = 1,60217653 \cdot 10^{-19} \text{ C} = e$$

- c – wartość prędkości światła w próżni
- m_e – masa elektronu

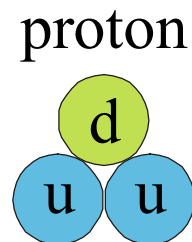
- Proton jest fermionem o spinie $1/2$, utworzonym z trzech kwarków (uud), ma niezerowy moment magnetyczny. Swobodny proton jest stabilny, jego okres półtrwania wynosi ponad $1,6 \cdot 10^{33}$ lat.

H Proton odkrył Rutherford w 1919.

H Moment magnetyczny protonu odkrył Stern.

B Sir Ernest Rutherford (1871-1937), brytyjski fizyk, laureat Nagrody Nobla z chemii w 1908.

B Otto Stern (1888-1969), niemiecko-amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1943.

- Kwarkowy model protonu

- Neutron (n) $\Leftrightarrow$ cząstka elementarna będąca podstawowym składnikiem jądra atomowego. Masa (m_n) neutronu wynosi:

$$m_n = 1,67492728 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$$

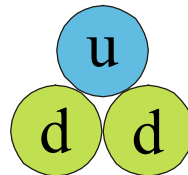
$$m_n \cdot c^2 = 939,565360 \text{ MeV}$$

$$\frac{m_n}{m_e} = 1838,6836598$$

- c – wartość prędkości światła w próżni
- m_e – masa elektronu

- Neutron jest fermionem o spinie $1/2$, utworzonym z trzech kwarków (udd), nie ma ładunku elektrycznego, ma niezerowy moment magnetyczny. Swobodny neutron jest niestabilny, jego okres półtrwania wynosi $614,6 \pm 1,3$ s, ulega rozpadowi wskutek rozpadu beta minus.

neutron

- Kwarkowy model neutronu

H Neutron przewidział Rutherford w 1920, a odkrył Chadwick w 1932.

H Moment magnetyczny neutronu wyznaczyli Bloch i Alvarez w 1940.

B Sir Ernest Rutherford (1871-1937), brytyjski fizyk, laureat Nagrody Nobla z chemii w 1908.

B Sir James Chadwick (1891-1974), brytyjski fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1935.

B Luis Walter Alvarez (1911-1988), amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1968.

B Felix Bloch (1905-1983), amerykański fizyk pochodzenia szwajcarskiego, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1952.

-
- Nukleony $\Leftrightarrow$ protony i neutrony, podstawowe składniki jąder atomowych.

-
- Liczba atomowa (Z) $\Leftrightarrow$ liczba protonów znajdujących się w jądrze atomowym, nazywana też liczbą Moseleya.

B Henry Gwyn Jeffreys Moseley (1887-1915), angielski fizyk.

-
- Liczba masowa (A) $\Leftrightarrow$ liczba nukleonów znajdujących się w jądrze atomowym.

• Nuklid $\Leftrightarrow$ atom o ściśle określonej liczbie protonów i neutronów znajdujących się w jego jądrze.

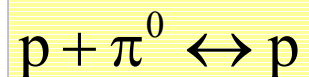
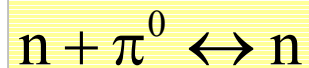
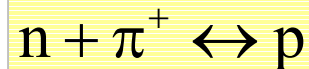
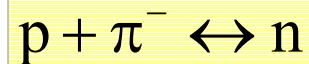
C Istnieje więcej niż 2500 nuklidów, większość z nich to nuklidy radioaktywne.

H Pojęcie nuklidu zaproponował Kohman w 1947.

U Pojęcie nuklidu bywa mylone z pojęciem izotopu.

B Truman Paul Kohman (1916-2010), amerykański chemik.

- Siły jądrowe $\leftrightarrow$ krótkozasięgowe siły działające między nukleonami w jądrach. Siły jądrowe nie zależą od ładunków elektrycznych oddziałujących nukleonów, są takie same między protonami oraz między neutronami, a także między neutronami i protonami. Na odległościach z przedziału $(0,3 \div 2,2) \cdot 10^{-15}$ m są siłami przyciągającymi, a na odległościach mniejszych od $0,3 \cdot 10^{-15}$ m są siłami odpychającymi. Pierwszą teorię sił jądrowych przedstawił Yukawa w 1935. Nośnikami sił jądrowych w jego teorii są mezony.

B Hideki Yukawa (1907-1981), japoński fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1949.

-
- Defekt masy (Δm) $\Leftrightarrow$ różnica sumy mas nukleonów swobodnych i masy utworzonego z nich jądra atomowego. Energia równoważna defektowi masy jest równa energii wiązania jądra.

- Energia wiązania (E) $\Leftrightarrow$ energia potrzebna do rozdzielenia danego jądra atomowego na protony i neutrony, równoważna defektowi masy (Δm) tego jądra.

$$E = \Delta m \cdot c^2$$

- c – wartość prędkości światła w próżni

• Modele jądrowe $\Leftrightarrow$ modele budowy jąder atomowych mające na celu wytłumaczenie różnych własności jąder. Znane są następujące modele jądrowe: alfowy, dołu potencjału, gazu Fermiego, kolektywny, kropłowy, nadprzewodnictwa, powłokowy, rotacyjny, sferoidalnego rdzenia i uogólniony.

H Powłokowy model jądra atomowego był badany przez Goepfert-Mayer i Jensena.

B Maria Goepfert-Mayer (1906-1972), amerykańska fizyczka pochodzenia niemieckiego, laureatka Nagrody Nobla z fizyki w 1963.

B Johannes Hans Daniel Jensen (1907-1994), niemiecki fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1963.

• Hiperjądra $\Leftrightarrow$ jądra atomowe zawierające co najmniej jeden hiperon lambda zero.

P Jądro hiperwodoru 3 składa się z protonu, neutronu i hiperonu lambda zero.

H Pierwsze hiperjądro odkryli Danysz i Pniewski w 1952.

B Marian Danysz (1909-1983), polski fizyk.

B Jerzy Pniewski (1913-1989), polski fizyk.

- Przekrój czynny (σ) $\Leftrightarrow$ pole powierzchni (σ) płaskiej tarczy zastępującej w rozważaniach jądro oddziałujące z bombardującą go cząstką.

$$[\sigma] = \text{m}^2 = 10^{28} \text{ b (barnów)}$$

- Przekrój czynny jest miarą prawdopodobieństwa zajścia danej reakcji jądrowej.

- Izotopy 31
- Deuteron 32
- Tryton 33
- Izobary 34
- Izotony 35
- Izomery 36
- Liczby magiczne 37

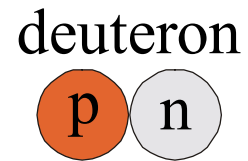
• Izotopy $\Leftrightarrow$ nuklidy, których jądra mają taką samą liczbę protonów, ale różną liczbę neutronów.

P Izotopami są nuklidy ${}^5_3\text{Li}$, ${}^6_3\text{Li}$, ${}^7_3\text{Li}$ i ${}^8_3\text{Li}$.

H Nazwę izotopy zaproponował Soddy w 1913.

B Sir Frederick Soddy (1877-1956), brytyjski chemik, laureat Nagrody Nobla z chemii 1921.

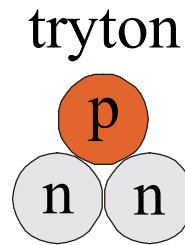
- Deuteron (d, D) $\Leftrightarrow$ jądro deuteru składające się z jednego protonu i jednego neutronu.

- Protonowo-neutronowy model deuteronu

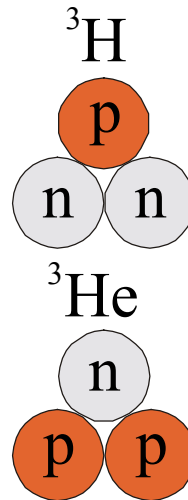

- Tryton (T) $\Leftrightarrow$ jądro trytu składające się z jednego protonu i dwóch neutronów.

- Protonowo-neutronowy model trytonu

- Izobary $\Leftrightarrow$ nuklidy, których jądra mają taką samą liczbę nukleonów, ale różną liczbę protonów.

- Izobary o trzech nukleonach

- Izotony $\Leftrightarrow$ nuklidy, których jądra mają taką samą liczbę neutronów, ale różną liczbę protonów.

P Izotonami są nuklidy ${}^{14}_6\text{C}$, ${}^{15}_7\text{N}$ i ${}^{16}_8\text{O}$.

- Izomery $\Leftrightarrow$ nuklidy, których jądra różnią się tylko energią (znajdując się w różnych stanach kwantowych). Przejście wzbudzonego jądra do stanu podstawowego jest związane z emisją fotonu gamma.

H Izomery odkrył Hahn w 1921.

B Otto Hahn (1879-1968), niemiecki fizyko-chemik, laureat Nagrody Nobla z chemii w 1944.

-
- Liczby magiczne $\Leftrightarrow$ liczby protonów lub/i neutronów w jądrach atomowych należące do zbioru (2, 8, 20, 28, 50, 82, 126). Jądra magiczne mają dużą energię wiązania i są bardzo stabilne (trwałe).

- Jądra radioaktywne (promieniotwórcze) 39
- Atomy znaczone 40
- Promieniowanie korpuskularne 41
- Cząstka alfa (jądro atomu helu ^4He) 42
- Cząstka beta minus (elektron) 43
- Cząstka beta plus (pozytron) 44
- Neutrino elektronowe 45
- Antyneutrino elektronowe 47
- Promieniowanie gamma 48
- Zjawisko (efekt) Mössbauera 49

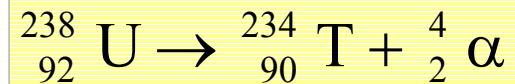
- Jądra radioaktywne (promieniotwórcze) $\Leftrightarrow$ niestabilne jądra atomowe spontanicznie emitujące korpuskuły i promieniowanie elektromagnetyczne wskutek procesów, takich jak samorzutne rozszczepienie, rozpad alfa, rozpad beta minus, rozpad beta plus oraz wychwytywanie elektronu.

- Atomy znaczone $\Leftrightarrow$ atomy izotopu promieniotwórczego wprowadzone do organizmu człowieka (lub układu technicznego), umożliwiające wyznaczenie stężenia domieszkowanej nimi substancji oraz jej ruchu i przemian w układzie. Atomy znaczone, nazywane też wskaźnikami izotopowymi, wykorzystywane są między innymi w diagnostyce medycznej.

-
- Promieniowanie korpuskularne $\Leftrightarrow$ strumień elektronów, pozytronów, protonów, neutronów lub cząstek alfa emitowanych podczas rozpadów jąder promieniotwórczych.

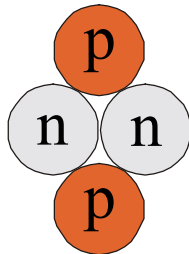
- Cząstka alfa ($\alpha, {}^4_2\text{He}^{2+}$) $\Leftrightarrow$ cząstka składająca się z dwóch neutronów i dwóch protonów, inaczej mówiąc, jest to jądro izotopu helu ${}^4_2\text{He}$. Cząstki alfa są emitowane przez niektóre pierwiastki promieniotwórcze, np.

H Nazwę cząstka alfa wprowadził Rutherford w 1897.

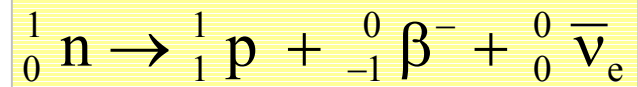
B Sir Ernest Rutherford (1871-1937), brytyjski fizyk, laureat Nagrody Nobla z chemii w 1908.

cząstka alfa

- Protonowo-neutronowy model cząstki alfa

- Cząstka beta minus (β^- lub β) $\Leftrightarrow$ elektron emitowany przez jądro atomowe w wyniku transformacji neutronu w proton, zwanej rozpadem beta minus.

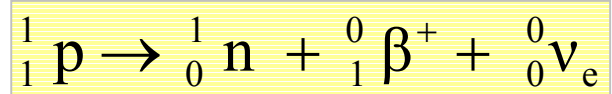

- ${}^0_0\bar{\nu}_e$ – antyneutrino elektronowe

H Nazwę cząstka beta wprowadził Rutherford w 1897.

B Sir Ernest Rutherford (1871-1937), brytyjski fizyk, laureat Nagrody Nobla z chemii w 1908.

- Cząstka beta plus (β^+) $\Leftrightarrow$ pozyton emitowany przez jądro atomowe w wyniku transformacji protonu w neutron, zwanej rozpadem beta plus.

- ${}^0_0\nu_e$ – neutrino elektronowe

- Neutrino elektronowe (ν_e) $\Leftrightarrow$ cząstka fundamentalna pierwszej generacji, powstająca podczas rozpadu beta plus. Neutrino elektronowe jest jednym z dwunastu leptonów, nie ma ładunku elektrycznego, jest fermionem o spinie $1/2$, ma masę mniejszą niż $50 \text{ eV}/c^2$. Neutrino cechuje bardzo duża przenikliwość, nie są pochłaniane przez ośrodek, ponieważ nie biorą udziału w oddziaływaniach silnych i elektromagnetycznych.

H Istnienie neutrino elektronowego postulował Pauli w 1930, nazywając je neutronem. Nazwę neutrino zaproponował Fermi w 1933. Neutrino elektronowe odkryli Reines i Cowan oraz ich współpracownicy w 1956.

B Wolfgang Pauli (1900-1958), szwajcarski fizyk teoretyk pochodzenia austriackiego, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1945.

B Enrico Fermi (1901-1954), włoski fizyk teoretyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1938.

B Frederick Reines (1918-1998), amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1995.

B Clyde Lorrain Cowan (1919-1974), amerykański fizyk.

-
- Antyneutrino elektronowe ($\bar{\nu}_e$) $\Leftrightarrow$ antycząstka neutrina elektronowego, będąca leptonem, powstająca podczas rozpadu beta minus.

- Promieniowanie gamma (γ) $\Leftrightarrow$ fotony o energiach większych niż 12,4 keV, emitowane między innymi przez wzbudzone jądra atomowe oraz podczas anihilacji cząstki i antycząstki.

H Promieniowanie gamma odkrył Villard w 1900.

B Paul Ulrich Villard (1860-1934), francuski fizyk.

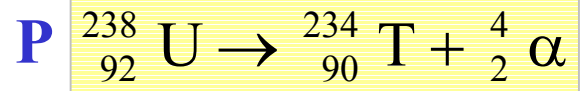

- Zjawisko (efekt) Mössbauera $\Leftrightarrow$ zjawisko odkryte przez Mössbauera w 1957, polegające na bezdrzutowej emisji i absorpcji promieniowania gamma przez jądra atomowe w sieci krystalicznej.

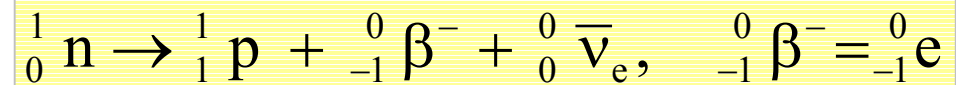
B Rudolf Ludwig Mössbauer (1929-2011), niemiecki fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1961.

- Rozpad alfa 51
- Rozpad neutronu (rozpad beta minus) 52
- Rozpad protonu (rozpad beta plus) 53
- Konwersja wewnętrzna 54
- Wychwył elektronu 55
- Reguła przesunięć Fajansa-Soddy'ego 56

- Rozpad alfa $\Leftrightarrow$ emisja przez jądro atomowe cząstki alfa. Nowo powstałe jądro ma liczbę masową o cztery jednostki mniejszą oraz liczbę atomową o dwie jednostki mniejszą. Rozpad alfa jest przykładem zjawiska tunelowego.

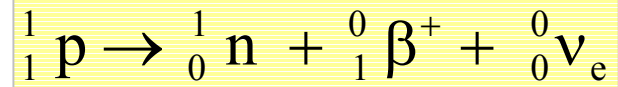
- Rozpad neutronu (rozpad beta minus) $\Leftrightarrow$ emisja elektronu (e) przez jądro, będąca skutkiem przekształcenia się w jądrze neutronu (n) w proton (p).

- ${}^0_0\bar{\nu}_e$ – antyneutrino elektronowe
- Nowo powstałe jądro ma liczbę atomową o jeden większą, a jego liczba masowa nie zmienia się.

- Rozpad protonu (rozpad beta plus) $\Leftrightarrow$ emisja pozytronu przez jądro, będąca skutkiem przekształcenia się w jądrze protonu (p) w neutron (n).

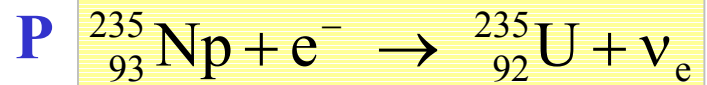
- ${}^0_0\nu_e$ – neutrino elektronowe
- Nowo powstałe jądro ma liczbę atomową o jeden mniejszą, a jego liczba masowa nie zmienia się.

- Konwersja wewnętrzna $\Leftrightarrow$ zjawisko polegające na tym, że wzbudzone jądro przechodząc ze stanu o wyższej energii do stanu o niższej energii przekazuje różnicę tych energii (E_γ) elektronowi orbitalnemu. Elektron ten zostaje dzięki temu emitowany przez atom, uzyskując energię kinetyczną (E_e) daną poniższym równaniem:

$$E_e = E_\gamma - E_w$$

- E_w – energia wiązania elektronu

- Wychwył elektronu $\Leftrightarrow$ zjawisko polegajĄce na wnikięciu do jĄdra elektronu orbitalnego (e^-). Jeden z protonów w jĄdrze przekształca się w neutron i neutrino elektronowe (ν_e), które jest emitowane przez jĄdro. Wychwył przez jĄdro elektronu orbitalnego z powłoki K nazywany jest wychwytem K.

H Wychwył K odkrył Alvarez w 1937.

B Luis Walter Alvarez (1911-1988), amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1968.

- Reguła przesunięć Fajansa-Soddy'ego $\Leftrightarrow$ reguła stanowiąca, że:
- W wyniku rozpadu alfa nowo powstałe jądro ma liczbę masową o cztery jednostki mniejszą oraz liczbę atomową o dwie jednostki mniejszą.
- W wyniku rozpadu beta minus nowo powstałe jądro ma liczbę atomową o jeden większą, a jego liczba masowa nie zmienia się.
- W wyniku rozpadu beta plus nowo powstałe jądro ma liczbę atomową o jeden mniejszą, a jego liczba masowa nie zmienia się.

H Regułę przesunięć sformułowali niezależnie Soddy w 1911, oraz w postaci rozszerzonej Fajans w 1913.

B Sir Frederick Soddy (1877-1956), brytyjski (angielski) chemik, laureat Nagrody Nobla z chemii w 1921.

B Kazimierz Fajans (1887-1975), polsko-amerykański fizykochemik.

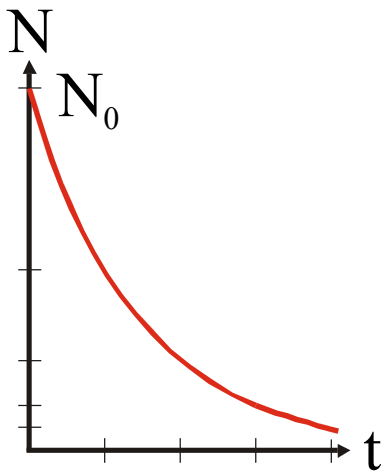

- Prawo rozpadu promieniotwórczego 58
- Okres połowicznego rozpadu (zaniku) 59
- Stała rozpadu (zaniku) 60
- Średni czas życia jądra 61

- Prawo rozpadu promieniotwórczego $\Leftrightarrow$ prawo głoszące, że liczba (N) jąder pozostających po czasie (t) w wyniku rozpadów promieniotwórczych dana jest równaniem

$$N = N_0 e^{-\lambda t}$$

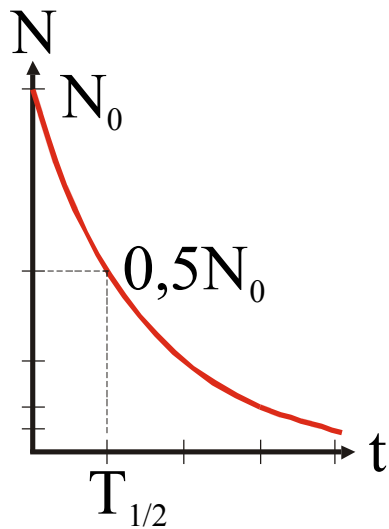
- N_0 – początkowa liczba jąder
- λ – stała rozpadu (zaniku)

- Wykres zależności liczby jąder (N), które pozostały w próbce pierwiastka promieniotwórczego, od czasu (t).

- Okres połowicznego rozpadu (zaniku) ($T_{1/2}$) $\Leftrightarrow$ przedział czasu, w ciągu którego rozpada się połowa liczby jąder danego pierwiastka promieniotwórczego.

P ${}^{235}_{92}\text{U} : T_{\frac{1}{2}} = 7,2 \cdot 10^8 \text{ lat.}$ ${}^{238}_{92}\text{U} : T_{\frac{1}{2}} = 4,5 \cdot 10^9 \text{ lat.}$ ${}^{232}_{90}\text{Th} : T_{\frac{1}{2}} = 1,4 \cdot 10^{10} \text{ lat.}$

- Wykres zależności liczby jąder (N), które pozostały w próbce pierwiastka promieniotwórczego, od czasu (t); $T_{1/2}$ jest czasem połowicznego rozpadu.

- Stała rozpadu (zaniku) (λ) $\Leftrightarrow$ stosunek szybkości rozpadów promieniotwórczych ($-dN/dt$) do aktualnej liczby jąder (N).

$$\lambda = -\frac{1}{N} \cdot \frac{dN}{dt}, \quad [\lambda] = \frac{1}{s}$$

- Stała rozpadu, średni czas życia jądra (τ) oraz okres połowicznego rozpadu ($T_{1/2}$) powiązane są relacjami:

$$\lambda = \frac{1}{\tau} = \frac{\ln 2}{T_{1/2}}$$

- Średni czas życia jądra (τ) $\Leftrightarrow$ średnia arytmetyczna czasów życia danej populacji jąder atomowych.

$$\tau = \ln 2 \cdot T_{\frac{1}{2}} \approx 0,7 \cdot T_{\frac{1}{2}}$$

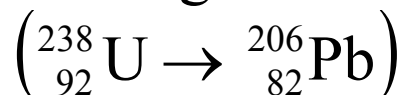
$$\tau = \frac{1}{\lambda}$$

- $T_{1/2}$ – okres połowicznego rozpadu
- λ – stała rozpadu

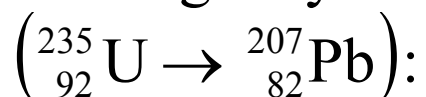
- Szeregi promieniotwórcze 63
- Datowanie promieniotwórcze 64

- Szeregi promieniotwórcze $\Leftrightarrow$ nuklidy promieniotwórcze powstające z innych nuklidów promieniotwórczych wskutek rozpadu alfa lub beta. Wszystkie trzy naturalne szeregi promieniotwórcze zaczynają się od nuklidów o dużym okresie połowicznego rozpadu, a kończą na trwałych izotopach ołowiu.

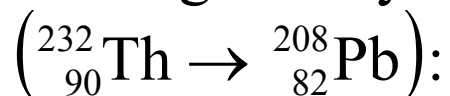
- Szereg uranowy:

- Szereg aktynowy:

- Szereg torowy:

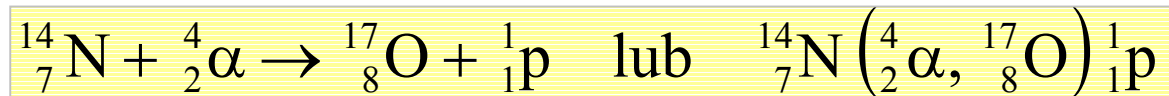
- Datowanie promieniotwórcze $\Leftrightarrow$ metoda wyznaczania wieku substancji polegająca na pomiarze aktywności zawartych w niej izotopów promieniotwórczych.

- Reakcje jądrowe 66
- Reakcja rozszczepienia 67
- Masa krytyczna 69
- Bomba atomowa 70
- Projekt Manhattan 71
- Reakcja termojądrowa (fuzja) 73
- Bomba wodorowa 74
- Kontrolowana synteza jądrowa 75
- Tokamak 76
- Zimna fuzja 77

- Reakcje jądrowe $\Leftrightarrow$ procesy zachodzące podczas wzajemnego oddziaływania jąder z jądrami lub jąder z cząstkami elementarnymi. W reakcjach jądrowych spełnione są zasady zachowania ładunku elektrycznego, masy, energii, pędu, momentu pędu, liczby barionowej, liczby leptonowej, trzeciej składowej izospinu, dziwności oraz parzystości.

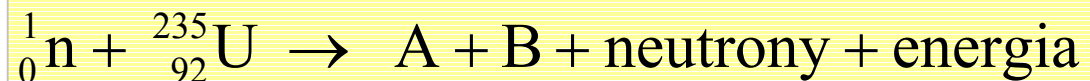
H Pierwszą sztuczną reakcję jądrową przeprowadził Rutherford w 1919. Bombardując jądra azotu cząstkami alfa, otrzymał jądra tlenu i protony.

B Sir Ernest Rutherford (1871-1937), brytyjski fizyk, laureat Nagrody Nobla z chemii w 1908.

- Reakcja rozszczepienia $\Leftrightarrow$ reakcja jądrowa, w której jądro samorzutnie lub wskutek bombardowania go cząstkami elementarnymi rozpada się na mniejsze fragmenty. W reakcji rozszczepienia jądra atomowego wyzwala się duża ilość energii, ponieważ suma mas (spoczynkowych) substratów jest większa od sumy mas (spoczynkowych) produktów.

H Badania, które przeprowadzili Fermi i Segrè w 1934, Hahn i Strassmann w 1938 oraz Frisch i Meitner w 1939, doprowadziły do odkrycia łańcuchowej reakcji rozszczepienia uranu.

- A, B – produkty rozpadu jądra uranu

B Enrico Fermi (1901-1954), włoski fizyk teoretyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1938.

B Emilio Gino Segrè (1905-1989), włosko-amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1959.

B Otto Hahn (1879-1968), niemiecki fizykochemik, laureat Nagrody Nobla z chemii w 1944.

B Fritz Strassmann (1902-1980), niemiecki fizykochemik.

B Otto Robert Frisch (1904-1979), austriacko-brytyjski fizyk.

B Lise Meitner (1878-1968), austriacko-szwedzka fizyczka.

• Masa krytyczna $\Leftrightarrow$ minimalna masa materiału rozszczepialnego, wystarczająca do tego, aby nastąpiła w nim łańcuchowa reakcja rozszczepienia jąder atomowych.

P Przybliżone wartości mas krytycznych dla ${}_{92}^{235}\text{U}$ i ${}_{94}^{239}\text{Pu}$ wynoszą odpowiednio 52 kg i 10 kg.

- Bomba atomowa $\Leftrightarrow$ bomba, w której zachodzi niekontrolowana reakcja łańcuchowa samorzutnego rozszczepienia jąder atomowych ${}_{92}^{235}\text{U}$ lub ${}_{94}^{239}\text{Pu}$. Temperatura w chwili wybuchu jest rzędu 10^8 K.
- Bomba atomowa nazywana jest też bombą jądrową.

•Projekt Manhattan $\Leftrightarrow$ nazwa przedsięwzięcia mającego na celu budowę bomby atomowej. Projekt realizowany był w latach 1942–1947, zakończył się powodzeniem. Uczestniczyli w nim między innymi Alvarez, Bohr, Compton, Einstein, Fermi, Franck, Lawrence oraz Oppenheimer.

B Luis Walter Alvarez (1911-1988), amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1968.

B Niels Henrik David Bohr (1885-1962), duński fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1922.

B Arthur Holly Compton (1892-1962), amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1927.

B Albert Einstein (1879-1955), genialny fizyk teoretyk, laureat nagrody Nobla z fizyki w 1921.

B Enrico Fermi (1901-1954), włoski fizyk teoretyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1938.

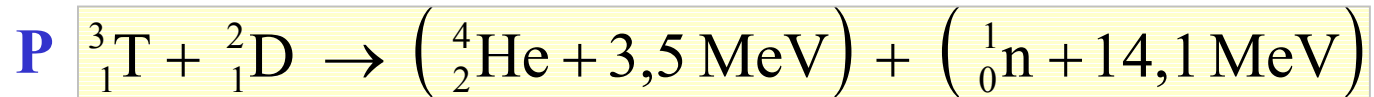
B James Franck (1882-1964), amerykański fizyk pochodzenia niemieckiego, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1925.

B Ernest Orlando Lawrence (1901-1958), amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1939.

B J. Robert Oppenheimer (1904-1967), amerykański fizyk.

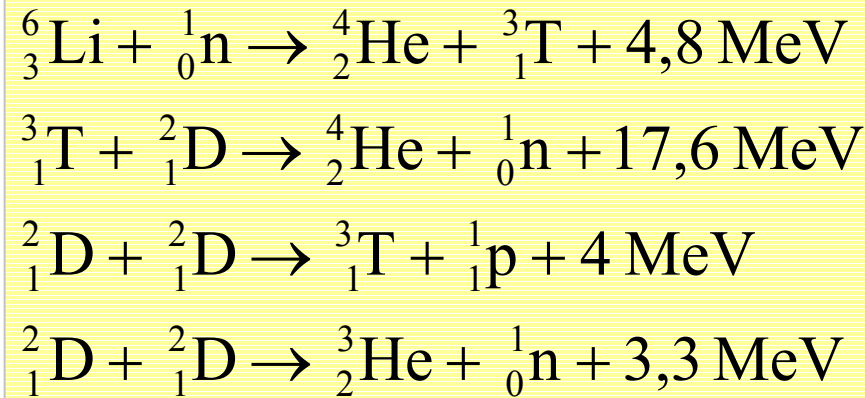

- Reakcja termojądrowa (fuzja) $\Leftrightarrow$ reakcja jądrowa, w której z dwóch jąder lekkich powstaje nowe jądro. W reakcji termojądrowej wyzwala się duża ilość energii, ponieważ suma mas (spoczynkowych) substratów jest większa od sumy mas (spoczynkowych) produktów. Do zajścia reakcji termojądrowej wymagana jest temperatura rzędu 10^8 K, stąd przedrostek termo w nazwie tej reakcji.

- Reakcja termojądrowa nazywana jest też reakcją termonuklearną, syntezą jądrową lub fuzją jądrową.

- Bomba wodorowa $\Leftrightarrow$ bomba, w której zachodzi niekontrolowana reakcja termojądrowa syntezy jąder helu z nuklidów ${}^2_1\text{D}$, ${}^3_1\text{T}$ oraz ${}^6_3\text{Li}$.

- Zapalnikiem w bombie wodorowej jest bomba atomowa. Bomba wodorowa nazywana jest też bombą termojądrową lub termonuklearną.

- Kontrolowana synteza jądrowa $\Leftrightarrow$ reakcja termojądrowa (fuzja) przebiegająca w pełni kontrolowanych warunkach laboratoryjnych. Jedną z możliwości jest przeprowadzenie tej reakcji w “naczyniu” utworzonym z odpowiednio uformowanego silnego pola magnetycznego, którego źródłem są nadprzewodnikowe elektromagnesy. Zapalnikiem jest laser o gigantycznej mocy.

- Tokamak $\Leftrightarrow$ urządzenie służące do wytwarzania i przechowywania gorącej plazmy, co umożliwia przeprowadzenie kontrolowanej reakcji termojądrowej (fuzji). Pierwszy tokamak zbudowano w Moskwie w 1956. Nazwa **tokamak** pochodzi od pierwszych sylab rosyjskich słów **т**ороидальная **к**амера с **м**агнитными **к**атушками (toroidalna komora z magnetycznymi cewkami).

-
- Zimna fuzja $\Leftrightarrow$ kontrolowana synteza jąder lekkich pierwiastków (fuzja), którą można przeprowadzić w zdecydowanie niższej temperaturze niż 10^8 K.

- Reaktor jądrowy 79
- Moderator neutronów 80
- Ciężka woda 81
- Reflektor neutronów 82

• Reaktor jądrowy $\Leftrightarrow$ urządzenie służące do przeprowadzania kontrolowanej reakcji łańcuchowej rozszczepienia jąder atomowych $^{235}_{92}\text{U}$ lub $^{239}_{94}\text{Pu}$ zachodzącego samorzutnie lub wskutek bombardowania tych jąder neutronami.

C Pierwszy polski reaktor jądrowy o nazwie Ewa powstał 14 czerwca 1958 w Świerku pod Warszawą. Pierwszy na świecie reaktor jądrowy uruchomiono w 1942 w Chicago.

-
- Moderator neutronów $\Leftrightarrow$ materiał służący do spowalniania neutronów w reaktorze. Dobrymi moderatorami neutronów są woda, ciężka woda oraz grafit.

- Ciężka woda $\Leftrightarrow$ woda, której cząsteczki są utworzone z atomu tlenu (O) i dwóch atomów deuteru (${}^2_1\text{D}$).

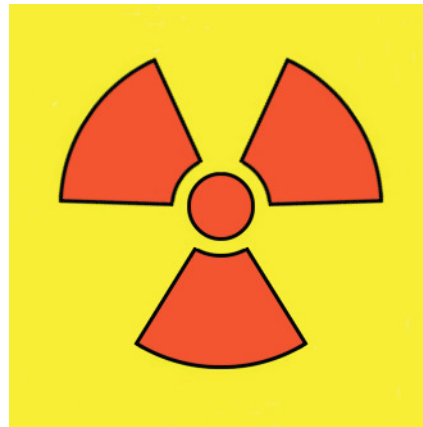

- Ciężka woda stosowana jest jako moderator neutronów w reaktorach jądrowych.

-
- Reflektor neutronów $\Leftrightarrow$ warstwa grafitu, wody, ciężkiej wody lub berylu otaczająca rdzeń reaktora i odbijająca część uciekających z niego neutronów.

- Promieniowanie jonizujące 84
- Radioliza 85

- Promieniowanie jonizujące $\Leftrightarrow$ promieniowanie elektromagnetyczne (rentgenowskie, gamma) lub korpuskularne (elektrony, pozytrony, protony, neutrony, cząstki alfa) powodujące jonizację materii.

- Znak ostrzegający przed promieniowaniem jonizującym

-
- Radioliza $\Leftrightarrow$ przemiana chemiczna zachodząca pod wpływem promieniowania jonizującego.

- Detekcja promieniowania jonizującego 87
- Detektor 88
- Licznik Geigera-Müllera 89
- Licznik scyntylicyjny 90
- Komora Wilsona 91
- Komora pęcherzykowa 92
- Komora iskrowa 93
- Układ koincydencyjny 94
- Promieniowanie tła 95
- Promieniowanie kosmiczne 96

- Detekcja promieniowania jonizującego $\Leftrightarrow$ czynność polegająca na rejestrowaniu promieniowania jonizującego oraz badaniu jego parametrów.

-
- Detektory $\Leftrightarrow$ przyrząd lub materiał służący do rejestrowania promieniowania i badania jego właściwości. Najprostszym detektorem jest klisza fotograficzna.

• Licznik Geigera-Müllera $\Leftrightarrow$ przyrząd, skonstruowany przez Geigera i Müllera w 1928, służący do zliczania fotonów oraz naładowanych cząstek promieniowania jonizującego. Stanowi go zamknięta szklana rura wypełniona gazem. Wewnątrz znajdują się dwie metalowe elektrody, do których przyłożone jest wysokie napięcie, jedną z nich jest drucik umiejscowiony na osi licznika, druga ma kształt cylindryczny. Cząstka wpadająca przez okienko do licznika powoduje jonizację gazu, a w następstwie krótkotrwały przepływ prądu elektrycznego. Kolejne impulsy elektryczne są zliczane przez odpowiedni układ elektroniczny.

B Hans Wilhelm Geiger (1882-1945), niemiecki fizyk.

B Walther Müller (1905-1978), niemiecki fizyk.

- Licznik scyntylacyjny $\Leftrightarrow$ przyrząd służący do zliczania fotonów oraz cząstek (w tym neutronów) promieniowania jonizującego. Energia kinetyczna cząstki lub energia fotonu, przekazana atomom lub cząsteczkom scyntylatora, powoduje błyski (scyntyłacje) rejestrowane przez fotopowielacz i zliczane przez odpowiedni układ elektroniczny.

- Komora Wilsona $\Leftrightarrow$ urządzenie służące do wizualizacji torów cząstek elementarnych obdarzonych ładunkiem elektrycznym podczas ich przelotu przez mieszaninę powietrza (lub innego gazu) i przesyconej pary wodnej (lub innej cieczy). Wzdłuż toru cząstki tworzą się małe kropelki cieczy wskutek skraplania się pary przesyconej na centrach kondensacji, jakimi stają się zjonizowane cząsteczki powietrza.
- Komora Wilsona jest też nazywana komorą mgłową.

H Komorę mgłową, skonstruowaną po raz pierwszy przez Wilsona w 1911, udoskonalił Blackett w 1932.

B Charles Thomson Rees Wilson (1869-1959), szkocki fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1927.

B Patrick Maynard Stuart Blackett (1897-1974), brytyjski fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1948.

• Komora pęcherzykowa $\Leftrightarrow$ urządzenie służące do wizualizacji torów cząstek elementarnych obdarzonych ładunkiem elektrycznym podczas ich przelotu przez przegrzaną ciecz. Wzdłuż toru cząstki tworzą się małe pęcherzyki. Cieczami stosowanymi w komorze pęcherzykowej są ciekły wodór, hel, ksenon, propan oraz eter etylowy. Stan przegrzania cieczy uzyskuje się wskutek gwałtownego obniżenia ciśnienia.

H Komorę pęcherzykową wynalazł Glaser w 1952, a udoskonalił Alvarez.

B Donald Arthur Glaser (1926-2013), amerykański fizyk i neurobiolog, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1960.

B Luis Walter Alvarez (1911-1988), amerykański fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1968.

- Komora iskrowa $\Leftrightarrow$ urządzenie służące do wizualizacji torów cząstek elementarnych obdarzonych ładunkiem elektrycznym. Stanowi ją układ równoległych elektrod w postaci płytek lub drutów metalowych znajdujących się w pojemniku wypełnionym helem i neonem. Co druga elektroda jest uziemiona, pozostałe elektrody mają wysoki potencjał. Jony wytworzone przez badaną cząstkę powodują wyładowanie iskrowe między odpowiednią parą elektrod.

H Komorę iskrową wynalazł Fukui.

B Shuji Fukui (ur. 1923), japoński fizyk z Nagoya University.

-
- Układ koincydencyjny $\Leftrightarrow$ układ elektroniczny rejestrujący tylko sygnały pojawiające się równocześnie na jego wejściach.

-
- Promieniowanie tła $\Leftrightarrow$ promieniowanie jonizujące pochodzące z innych źródeł niż źródło badane.

- Promieniowanie kosmiczne $\Leftrightarrow$ promieniowanie pochodzące z przestrzeni kosmicznej. Jednym ze źródeł tego promieniowania jest Słońce.

H Promieniowanie kosmiczne odkrył Hess w 1912.

B Victor Franz Hess (1883-1964), austriacki fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1936.

- Dozymetria promieniowania jonizującego 98
- Aktywność źródła promieniotwórczego 99
- Bekerel 100
- Kiur 101
- Dawka pochłonięta 102
- Grey 103
- Rad 104
- Dozymetr 105
- Współczynnik jakości promieniowania 106
- Równoważnik dawki 107
- Siwert 108

- Dozymetria promieniowania jonizującego $\Leftrightarrow$ nauka zajmująca się pomiarami dawek promieniowania jonizującego i aktywności źródeł promieniotwórczych.

- Aktywność źródła promieniotwórczego (A) $\Leftrightarrow$ wielkość skalarna, określona jako szybkość rozpadów populacji radioaktywnych jąder.

$$A \stackrel{\text{df}}{=} -\frac{dN}{dt} = \lambda N, \quad [A] = \frac{1}{s} = \text{Bq}, \quad [\lambda] = \frac{1}{s}$$

- λ – stała rozpadu (zaniku)
- N – aktualna liczba jąder

- Bekerel (Bq) $\Leftrightarrow$ jednostka aktywności źródła w układzie SI. 1 Bq jest aktywnością źródła promieniotwórczego, w którym zachodzi jeden rozpad na jedną sekundę.

$$1 \text{ Bq} = \frac{1}{1 \text{ s}}$$

C Nazwa bekerel pochodzi od nazwiska Becquerel.

B Henri Becquerel (1852-1908), francuski chemik i fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1903.

- Kiur (Ci) $\Leftrightarrow$ jednostka aktywności źródła promieniotwórczego.

$$1 \text{ Ci} = 3,7 \cdot 10^{10} \text{ Bq}$$

C Nazwa kiur pochodzi od nazwiska Curie.

B Pierre Curie (1859-1906), francuski fizyk, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1903.

B Maria Skłodowska-Curie (1867-1934), polsko-francuska chemiczka, laureatka Nagrody Nobla z fizyki w 1903 oraz z chemii w 1911.

- Dawka pochłonięta (D) $\Leftrightarrow$ wielkość skalarna będąca stosunkiem energii (E) promieniowania jonizującego pochłoniętego przez ciało do jego masy (m).

$$D = \frac{E}{m}, \quad [D] = \text{Gy} = \frac{\text{J}}{\text{kg}}$$

- Grey (Gy) $\Leftrightarrow$ jednostka dawki pochłoniętej w układzie SI. 1Gy jest dawką pochłoniętego przez ośrodek promieniowania jonizującego w ilości 1J na 1kg.

$$1 \text{ Gy} = \frac{1 \text{ J}}{1 \text{ kg}} = \frac{1 \text{ m}^2}{1 \text{ s}^2}$$

- C** Nazwa grej pochodzi od nazwiska Gray.
- B** Louis Harold Gray (1905-1965), brytyjski fizyk.

- Rad $\Leftrightarrow$ jednostka dawki pochłoniętej.

$$1 \text{ rad} = 0,01 \text{ Gy}$$

- Nazwa **rad** pochodzi od pierwszych liter angielskich słów **r**adiation **a**bsorbed **d**ose.

- Dozometr $\Leftrightarrow$ przyrząd służący do pomiaru dawki promieniowania jonizującego. Dozometr nazywany jest też dawkomierzem.

- Współczynnik jakości promieniowania (QF) $\Leftrightarrow$ bezwymiarowy czynnik liczbowy charakteryzujący szkodliwość biologiczną różnych rodzajów promieniowania jonizującego.

Przykłady

Promieniowanie gamma: $QF = 1$.

Cząstki beta: $QF = 1$.

Cząstki alfa: $QF = 20$.

Neutrony: w zależności od energii kinetycznej $QF = 2 \div 11$.

- Równoważnik dawki (H_T) $\Leftrightarrow$ wielkość skalarna będąca iloczynem dawki pochłoniętej (D) i współczynnika jakości promieniowania (QF).

$$H_T = D \cdot (QF), \quad [H_T] = Sv = \frac{J}{kg}$$

- Siwert (Sv) $\Leftrightarrow$ jednostka równoważnika dawki pochłoniętej w układzie SI.

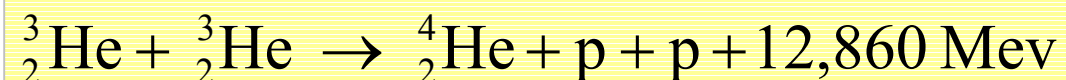
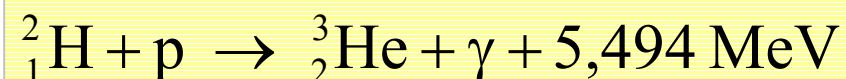
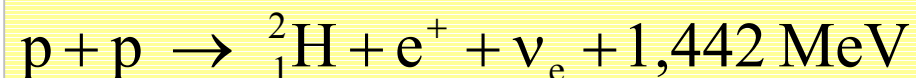
$$1 \text{ Sv} = \frac{1 \text{ J}}{1 \text{ kg}} = \frac{1 \text{ m}^2}{1 \text{ s}^2}$$

C Nazwa siwert pochodzi od nazwiska Sievert.

B Rolf Maximilian Sievert (1896-1966), szwedzki lekarz i fizyk.

- Cykl protonowo-protonowy 110
- Potrójny proces alfa 111
- Cykl węglowo-azotowo-tlenowy 112

- Cykl protonowo-protonowy $\Leftrightarrow$ cykl reakcji jądrowych stanowiący źródło energii gwiazd.

H Cykl protonowo-protonowy podali Bethe i Critchfield w 1938.

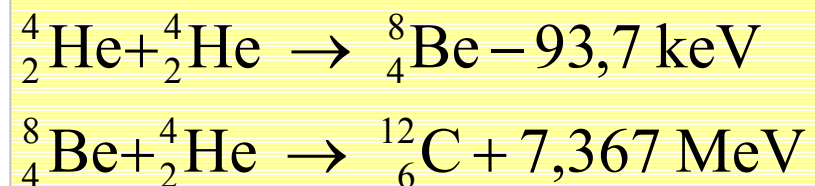
B Hans Albrecht Bethe (1906-2005), amerykański fizyk pochodzenia niemieckiego, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1967.

B Charles Louis Critchfield (1910-1994), amerykański fizyk teoretyk.

• H. A. Bethe and C. L. Critchfield: *The Formation of Deuterons by Proton Combination*. Physical Review **54**, 4 (June 23, 1938) 248-254.

• H. A. Bethe and C. L. Critchfield: *On the Formation of Deuterons by Proton Combination*. Physical Review **54**, 10 (1938) 862-862.

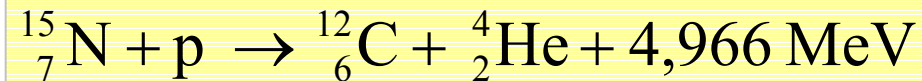
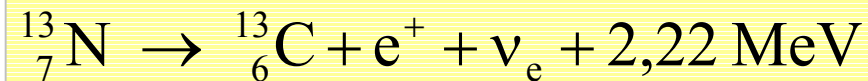
- Potrójny proces alfa $\Leftrightarrow$ cykl reakcji jądrowych stanowiących źródło energii gwiazd, w którym trzy jądra helu-4 (cząstki alfa) przekształcają się w jądro węgla-12.

H Potrójny proces alfa zaproponował Salpeter w 1952.

B Edwin Ernest Salpeter (1924-2008), australijsko-amerykański astrofizyk pochodzenia austriackiego.

- Cykl węglowo-azotowo-tlenowy $\Leftrightarrow$ cykl reakcji jądrowych zachodzących w centrum gwiazdy, stanowiący źródło jej energii.

H Cykl węglowo-azotowo-tlenowy opisał Weizsäcker w 1937 i 1938 oraz niezależnie Bethe w 1939.

B Hans Albrecht Bethe (1906-2005), amerykański fizyk pochodzenia niemieckiego, laureat Nagrody Nobla z fizyki w 1967.

B Carl Friedrich von Weizsäcker (1912-2007), niemiecki fizyk i filozof.

•C. F. von Weizsäcker: *Über Elementumwandlungen im Innern der Sterne*.
Physikalische Zeitschrift **38** (1937) 176-191.
Physikalische Zeitschrift **39** (1938) 633-646.

•H. A. Bethe: *Energy Production in Stars*.
Physical Review **55**, 5 (1 March 1939) 434-456.

Wykłady z Fizyki 12

Zbigniew Osiak

Jądra